

Байтикова Б.Б., Нарынбаева Э.Т.

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ ПРЕДМЕТИ БОЮНЧА КЛАССТАН ТЫШКАРКЫ ИШТЕРДИ ЖҮРГҮЗҮҮ ЖАНА ИЙРИМДЕ ИШ АЛЫП БАРУУНУН ЖОЛДОРУ

Байтикова Б.Б., Нарынбаева Э.Т.

МЕТОДЫ И ПУТИ ПРОВЕДЕНИЯ ВНЕКЛАССНОЙ РАБОТЫ И КРУЖКОВОЙ РАБОТЫ ПО ПРЕДМЕТУ КЫРГЫЗСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

B.B. Baitikova, E.T. Narynbaeva

METHODS AND WAYS TO CARRY OUT EXTRACURRICULAR ACTIVITIES AND GROUP WORK ON THE SUBJECT OF KYRGYZ LITERATURE

УДК: 494.3:894.341:371.302

Макалада өзбек мектептеринде класстан тышкаркы иштерди жүргүзүү жана ийримде иш алып баруунун ыкмалары, жол-жоболору жөнүндө сөз болот.

Негизги сөздөр: ийрим, усулдарды колдонуу, жүргүзүү, класстан тышкаркы иш.

В этой статье говорится о методике и проведении внеклассной работы и кружков в классах узбекской школы

Ключевые слова: кружок, методика, проведение, внеклассная работа.

The methodology and the holding of extra curricular activities in classes of uzbek schools are discussed in this article

Key words: circle methodology, out-of-class work.

Өзбек окуучуларына кыргыз адабиятын окутууда ар жактуу усулдук, психологиялык, педагогикалык шарттарды түзүү менен адабий тексттерди канчалык окуучунун кабылдоосуна синиребиз деген түйшүк мугалимден чоң жумушту, изденүүнү талап кылат. Окутуунун формаларынын жана усулдардын ичинен окуучунун адабий текстти жакындан кабыл алуусун, образдуу-аналитикалык ой-жүгүртүүсүн, чыгармачыл эмгектенүүсүн, кеп маданиятын өстүрүүгө класстан тышкаркы кошумча сабактар же ийримдер чоң көмөк көрсөтө алат.

Бүгүнкү күндө окуу программасына ылайык өзбек мектептеринде кыргыз адабияты сабагы 1 саат өтүлгөнү бул жаатта иштеген мугалимдерге белгилүү. 1 сааттын ичинде текст менен жакындан таанышууга, сөз каражаттары менен иштөөгө, оозеки айтып берүүгө, чыгармадагы идеяны талкуулоого жана жазуу ишин жүргүзүүгө убакыт дээрлик жетпейт. Ошондуктан да, адабият сабагындагы материалды тереңирээк өздөштүрүүгө класстан тышкаркы иштердин жана ийримдердин мааниси чоң.

Өзбек мектептериндеги кыргыз адабияты боюнча уюштурулган ийрим окуучулардын сүйлөө кебин, окуяны түшүнүү деңгээлин өстүрүүгө жардам берет. Тигил же бул чыгарманын ичине кирип, каармандардын психологиялык-моралдык абалын сезүүгө мүмкүнчүлүк алат. Ошондой эле, ийримде даярдалган класстан тышкаркы иштердин массалык түрдө аткарылышы жагымдуу маанайды, анын ичинде окуучу жашап жаткан мамлекетке карата сыйлоону, патриоттуулукту ойготот жана ынтымакта болууга тарбиялайт. Окумуштуу А. Муратов: «Адабиятты окутуу боюнча мектептен жана класстан тышкаркы

иштердин үзгүлтүксүз жүргүзүлүшү (адабият кечелери, окурмандар конференциялары, адабий край таануу жумуштары, жазуучулар менен жолугушуулар, искусство жайларына баруу ж.б.), кошумча сабактарды уюштуруу окуучулардын адабий ышкысын ойготууда чоң мааниге ээ», – дейт [5:35].

Ийримге орто жана жогорку класстардын окуучулары тартылары баарыбызга белгилүү. Айрым ийрим топтору бир класстагы балдардан түзүлсө, айрымдары класстык жактан айрыма болушу мүмкүн. Ошентсе да, өзбек мектептердин окуучуларына ийримге катышуу кеп байлыгын өстүрүүгө, алынган чыгарманын идеясын тереңирээк түшүнүүгө, талдоого өбөлгө түзөт. Жалал-Абад областынын Ала-Бука районунун Келте айылынын Р.Кулуев атындагы мектебинин мугалими Г.Кочкорбаева ийримге катышкан өзбек окуучулары жөнүндө мындай дейт: «5–6-класстын окуучуларынан түзүлгөн «Адабият ааламы» ийриминин ишин жүргүзүп келем. Ийримде жалпы 20 окуучу катышат. Ийримдин сабагы жумасына 2 сааттан 4 саат өтүлөт. Сабакка катышкан окуучулардын кыргыз тилинде сүйлөөсү мыкты, өтүлүүчү чыгарманы бир эле окуганда (кээ бир түшүнүксүз сөздөрдү албаганда) түшүнүп, идеялык-тематикалык жагын дароо аңдап билишет. Анын үстүнө бул куракта атаандашуу күч болгондуктан, 5-класстын окуучулары 6-класстын окуучулары менен бирдикте чыгарманын мазмунун талкуулоодо талашып-тартышуу, көркөм окууну деңгээлинде окуу аракеттери сыяктуу маселелер жакшы жагына чечилет». Ошондой эле, айрым мектептерде окутуу эки тилде жүргүзүлөт. Алсак, бир эле мектепте өзбек, кыргыз тилдүү класстар бар. Мындай мектептерде кыргыз адабияты боюнча ийримдин сабагын өзбек жана кыргыз окуучуларына бирге өтсө болот. Бул боюнча айрым окумуштуулар өзгө тилди окутууда эки тилдүү мектептерде (мисалы, өзбек-кыргыз же орус-кыргыз, тажик-кыргыз, орус-өзбек болушу мүмкүн) бирдиктүү ийрим сабактарын жүргүзсө жакшы натыйжа берет дешет [2:73], анткени айрым бир чөлкөмдөрдө эки элдин балдары бир көчөдө ойноп же болбосо бир көчө ары-бери жашагандары да аз эмес. Мындан окуучулар бири-биринин жашоо турмушун жакшы билүү менен турмуштук лексиканы үйрөнүү мүмкүнчүлүгү артат жана кеп ишмердүүлүгүнүн мыкты болуусуна шарт

түзүлөт. Окуучулардын мындай кошулган ийримдери өзбек окуучусунун дагы да кыргыз адабиятын терең түшүнүүгө, чыгарманы кыргыз окуучуларынын деңгээлинде талдоого болгон аракеттери арбыйт.

Ийримдеги сабактардын жүрүшү жөнүндө сөз кыла турган болсок, өзбек адабияты жана кыргыз адабияты предметтеринин окуу программаларынын жанрдык-тематикалык жактан байланышкан темаларды алсак, окуучунун тигил же бул чыгарманы билүүсүнө, талдоосуна, салыштыруусуна өбөлгө түзүлөт жана окуучу өз эне тилиндеги адабий көндүмдөрдү кыргыз адабий тилинде түшүнүүгө аракет жасайт. Мисалы, кыргыз адабияты боюнча окуу программасында [3] 5-класста жөө жомокторго, дидактикалык чыгармаларга, элдик поэмаларга («Карагул ботом»), 6-класста эмгек ырларына, салт ырларына саат бөлүнгөн. Ал эми өзбек адабияты сабагында да жогорудагы тематикаларга байланышкан темалар өтүлүп, окуучу өз эне тилинде да, кыргыз тилинде да бирдей темалар менен таанышууга, салыштырууга жана айрымачылыктарды билүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт. Мисалы, салт ырларын окутууда, өзбек эли менен кыргыз тээ илгертен жанаша жашап, жашоо-турмушунда окшоштуктар көп эле десек жаңылбайбыз. Ошентсе да, ыр жандуу өзбек калкында айрым бир салт ырлары: кошоктор, акыйнектер дээрлик айтылбайт. Ал эми эмгек ырларын чеберчилик менен аткарууга жетишкен. «Оп майда» ырын өзбек эли да кыргыз эли сыяктуу обон менен ырдап келишкен. Өзбек эли тикмечиликке, чарбачылыкка байланыштуу ырларды көбүрөөк айтышкан.

Ал эми окуу программасындагы материалды турмуш менен айкалыштырып, сахнада чагылдыруусу көрүүчү окуучуларга да өзгөчө таасир калтырып, тарбия берүүдө зор мааниге ээ экендигин тана албайбыз. Адабий билим берүү мектепте өзүнүн башкы функциясы катары – тарбия берүү функциясын аткаруу керек [5:31]. Акыркы мезгилде чыгармачыл иштеген мугалимдер ийримдин ишинин жыйынтыгы катары класстан тышкары иш-чараларды көбүрөөк өткөрө башташты. Жалал-Абад областынын Ала-Бука районунун Н. Бекменбетов атындагы орто мектебинин мугалими С. Баястанова өзбек жана кыргыз класстарынын окуучуларынын топтомунан турган «Дүбүрт» адабий ийримин көп жылдардан бери жетектеп келет. Ал өз тажрыйбасында ийримдин окуучулары мектептин кайсыл гана класстан тышкары иш-чарасы болбосун, активдүү катышканын белгилейт. Окуучулар мамлекеттик тилге, эне тил, Нооруз майрамдарына карата уюштурулган райондук, айылдык сынактарда байгелүү орундарга жетишип, өзбек окуучулары тарабынан «Салтындан кагылайын, кыргыз калкым», «Саламат бол, санжыралуу Ноорум», «Тил тагдыры – эл тагдыры», «Тоголок Молдо жана адабият», «Алыкулдун Ысык-Көлдөгү поэзия кемеси» ж.б.у.с. кечелердин мыкты өткөрүлгөндүгүн айтат.

Ош шаарындагы Панфилов атындагы өзбек мектебинин кыргыз тили жана адабияты мугалими

Райымкулова Жийдегүл тарабынан Ж. Садыковдун «Манастын уулу Семетей» драмасы Ош улуттук драма театрына коюлуп, өзбек окуучуларынын драманы эң мыкты аткарганы көпчүлүк элдин купулуна толгон. Демек, кыргыз адабиятын окутуу менен ийримдин ишин жандандыруу аркылуу окуучунун жашаган жерине, карым-катыш кылган өзөктүү элге болгон көз-карашы өзгөрүү менен патриоттуулугу күчөйт, өзү жашаган мамлекетти сүйүүгө, коргоого тарбияланат.

Адабият, мейли ал кандай түрдө болбосун (оозекиби, жазмабы) көркөмдүк касиети менен гана эмес, омоктуу ой, таасирлүү таалим-тарбия, табышмактуу сыр алып жүргөндүгү менен да кубаттуу, күчтүү, түбөлүктүү. Эгер илимпоздордун сөзүнө таянсак, анда адабият искусствонун негизги бир тармагына кирет да: эвристикалык (изденүүчүлүк), коммуникативдик (карым-катыш түзүүчүлүк), социалдык-уюштуруучулук, тарбиялык, агартуучулук, таанып-билүүчүлүк, проектирлөөчүлүк (долбоорлук-боолгочулук), баа бере берүүчүлүк, суггестивдүүлүк (ынандырып баш ийдирүүчүлүк), катарсистик (тазартып сергитүүчүлүк), компенсациялык (толуктоочулук), гедонистик (ырахат, жыргал берүүчүлүк), көңүл көтөрүүчүлүк кызмат аткарат [4:3].

Ийримдин башкы милдети катары класстан тышкары иштердин ар кандай формасы жалпы билим берүү структурасы менен байланыштырылып, өздөштүрүлүп жаткан материалдын уландысы катары эсептелиши зарыл. Ошондо гана окуучунун бөтөн тилдеги кеби табигый мүнөзгө ээ болуп, класстан тышкары иштер мазмундуу, максаттуу болушу мүмкүн. Класстан тышкары иштерди жүргүзүүдө төмөнкүдөй максаттар иш жүзүнө ашырылат:

- программалык материалды тереңдетүү;
- окуучулардын сөз байлыгын өстүрүү;
- коммуникативдик жана дүйнө таанымын өстүрүү;

– кыргыз элинин баалуулуктары, эстеликтери, артыкчылыктары жана улуу даанышмандары менен тааныштыруу;

– өз алдынча изденүүсүн өстүрүп, сөздүктөрдү адабияттардан пайдалануу;

- кошумча адабияттардан изденүү [7:24].

Жогорудагы максаттарды ишке ашыруу мугалим жана мектеп пландаган иш-чараларга, сабактарга карай иш жүзүнө ашат. Ал эми ийримдин сабактарында чыгармаларды тереңдетип окуу, образдарга, тилдик каражаттарга талдоо жүргүзүү да биринчи планга чыгуусу абзел. Анткени, чыгарманы окуу жана терең түшүнүү бул жакта турсун, окуучулардын китепке умтулуусу солгундап, көбүрөөк маалымат технологияларына ыктап кеткени көнүмүш адат катары кабылдап калдык. Ошондуктан, мугалим биринчи кезекте, акын-жазуучулардын чыгармаларынын көркөм тексттеринде камтылган идеяларды сууруп чыгып, аларды азыркы замандын кырдаал-шартына ылайык, баланын аң-сезимине таасир бере турган деңгээлге көтөрүп чыгуу,

тексттеги жана подтексттеги баалуулуктарды бала жүрөгүнө жеткирүү, көркөм сөздүн күчү менен бала дилин жараксыз жүрүм-турумдарга жеткирүүчү жолдордон бошотуу, баланын өзү менен өзүнүн, өзү менен сүрөткердин ортосундагы диалогун уюштуруу. Дал ушул диалогду уюштурууда адабият сабагы, адабият мугалими – чечүүчү фигура болсо, адабий текст – ошол сабак менен мугалимге жол көрсөтүүчү багыт, алардын ишин майнаптуу уюштуруунун куралы [6:166].

Ош облусунун Араван районунун Бабур атындагы өзбек мектебинин 7–8-класстын окуучуларынан түзүлгөн ийрим менен эксперимент жүргүзгөндө, төмөнкүдөй жыйынтыктар чыккан. Эки класста календардык план боюнча залкар акын Жеңижоктун чыгармалары өтүлгөн. Мугалим Жеңижоктун чыгармачылыгы менен дагы да тереңирээк тааныштыруу максатында, ийримдин сабагында акындын «Аккан суу» чыгармасынан үзүндү алып окуткан. Алгач суунун касиеттери, жан-жаныбарга пайдалуулугу, зыяны, керектелиши тууралуу 10 мүнөттүк слайд көрсөтүлгөн. Андан кийин гана чыгарманы окууга киришкен. Окуучулардын Жеңижоктун ырларын өтө ынтаа менен угушуп, слайдда көрсөтүлгөн сүрөттөрдөгү көрүнүштөрдү улуу акын мурда эле айтып койгонуна ынанышып, суунун касиеттерин, баалуулугун баалашкан жана мындан ары кандай мамиле жасоо керектигине тарбияланышкан. Ошондой эле, адабият сабагын предмет аралык байланыштырып окутуу да өз деңгээлинде ишке ашкан. Окуучулар суунун зыян жактарын географиялык билимдерине, жан-жаныбардын, өсүмдүктөрдүн суу менен азыктануусун биологиялык илимдерге таянып айтышкан. Ал эми, Жеңижоктун сүрөттөөлөрүн сүрөткө тартышкан, мисалга, балдар элестетип тарткан сүрөттөрдүн маанисин келтирген Жеңижоктун ыр саптарынан келтирели:

Түн ичинде карасаң,
Өзөңдүн ичи шулдап,
Сан жылдызды батырып,
Табактай айды калкытып,
Аттай болгон балыгын,
Асманды көздөй атылтып.
Күкүмдөлгөн тамчысын,
Күргүштөп жээкке чачылып,
Желпип өткөн жерине,
Жемиш өсүп, бак болгон,
Келип кеткен жерине
Шаар орноп, эл толгон [1:61].

Ийримдин сабагында бир дагы окуучу бош болгон эмес, белгиленген эки сааттын ичинде слайд көрүшкөн, көркөм окушкан, тилдик каражаттарды талдашкан, түшүндүрмө сөздүк менен иштешкен, сүрөт тартышкан, сууга бүгүнкү күндө кандай мамиле жасап жаткандыгыбыз, кантип мамиле жасообуз жөнүндө талкуу уюштурушкан жана эссе жазышкан. Окуучулардын айрым жазган эсселеринен мисал келтирсек: *“Кыргыз элинин акыны Жеңижок сөзмөр, чукугандай сөз тапкан акын болгон. Ал “Аккан суу”*

ырында суунун бардык жан-жаныбарга керек экендигин айтат. Мурда биздин ата-бабаларыбыз чоң ата, чоң энелерибиз сууга жакшы мамиле жасоо керек деп айтышкан жана сууга жакын жерлерди мекендешкен. Азыркы күндө суу акча сыяктуу. Анткени, айрым өлкөлөрдө таза суу сатылат. Ал эми биз суунун кадыр-баркына жетпейбиз. Мисалы, Ош шаарындагы Ак-Буура дарыясына таштандыларды, жаман нерселерди ыргытабыз, жууган кирлерибизди чайкайбыз. Бул туура эмес деп ойлоймун. Эгер, биз баарыбыз сууга жакшы мамиле жасасак, анда таза суу дайыма бизде болот. Сууну кордобош керек. Ал адамга жашоо берет. «Суу сыйлаган зор болор, суу кордогон кор болор» деп Жеңижок абабыз бекеринен айтпаган.

Ийримде жазуу ишин жүргүзүү – окуучунун чыгарманы канчалык өздөштүргөндүгүн, ар тараптуу ой жүгүртүүсүн, дүйнө таанымынын канчалык өскөндүгүн, жазуу сабаттуулугун кандай деңгээлде экенин текшерип алуу. Андан башка айрым окуучулар оозеки жооп бергенге караганда жазуу ишинде ойлорун мыкты беришет. Бул жөнүндө окумуштуу А. Муратов мындай дейт: *«Оозеки жана жазуу кеби бири-бирин толуктап турганда гана окуучунун адабий билим алуусу үзүрлүү болот. Кептин бул эки түрүнүн айырмасы бар, бир эле адамдын ой-жүгүртүүсү, сөз байлыктары бирдей болгону менен оозеки кеп угуп кабыл алууга ылайыкталат, ошон үчүн айтып жаткан адам үнүн жайлатып, бийиктетип, өңүтүсүн, кебете-кепширин өзгөртүп турат, сүйлөөчүнүн эмоциясы даана көрүнөт, ал эми жазуу кебин көрүүгө, кагазга же компьютерге түшүрүүгө ылайыкталгандыктан, анда сүйлөөчү эмес, жазуучу болот, ал диалог уюштурат, бирөөнүн сөзүн берет, сүйлөм курулмаларын ар кандай варианты түзөт, синонимдерди издеп колдонууга убакыт табылат. Эгер оозеки кеп атылган ок сыяктуу бир айтылуу менен кайра кайрып алууга мүмкүн болбосо, жазуу кебин ойлонуп, кайра оңдоп чыгууга мүмкүнчүлүк бар» [5:508-509].*

Ош облусунун өзбек мектептеринин дээрлик көпчүлүгүндө кыргыз тили жана адабияты предметин кыргыз улутундагы адис мугалимдер эмес, өзбек улутундагы кыргыз тилчи мугалимдер иштешет. Ошондой эле, ал мугалимдердин көпчүлүгү сырттан окуу бөлүмүн бүтүргөндөр же атайын кошумча окуп, квалификациясын жогорулаткандар. Жазуу ишин жүргүзүүдө мугалимдин орду чоң эмеспи. Анткени кыргыз тилине мүнөздүү айрым бир тыбыштарды (ө, ү, ң, к, г, ж) жазууда, окуучулар мугалимдин кантип бул тыбыштарды айтып жатканына көңүл бурат жана укканы боюнча жазууга аракет жасайт. Ал эми өзбек улутундагы кээ бир мугалимдер айрым тыбыштарды айтууда мүчүлүштүктөрдү кетирип жаткандыгын байкадык. Ал эми кыргыз адабиятын окутууда “Мугалимдин милдети – окуучунун кандайдыр бир жекече өздөштүрүүсү боюнча эмес, окуучу кыргыз тилинин кайсы тамгасын же тыбышын өздөштүрүүдө кыйынчылык туудуруп жаткан тыбыш менен тамганын үстүндө окуучулар менен

чогуу иштеп, окуучунун тилин жатыктырууга аракет жасалат» [9:3].

Айтайын дегенибиз, өзбек тилдүү кыргыз тили жана адабияты мугалими кыргыз тилиндеги айрым тыбыштарды туура айтууга, сабаттуу жазууга машыгуусу зарыл. Анткени, окуучуга мугалимдин кандай сүйлөп, жазгандыгы дайыма үлгү болот.

Адабияттар:

1. Исаков Б., Исакова Б. Кыргыз адабияты: Орто мектептердин 8-классы үчүн окуу китеби. 2-бас. «Билим + компьютер», 2007.
2. Каниметов А.К., Трусковец А.В., Шейман Л.А. Школы интернациональной школы (Из опыта школ Киргизии с разноязычным обучением). – Ф.: 1981.
3. Кыргыз адабиятынын программасы. Өзбек мектептеринин 5–11-класстары үчүн. Түз.: Момуналиев С., Ош: ОшКУУ, – 2011.
4. Момуналиев С. Кыргыз орто мектептеринде лирикалык чыгармаларды окутуунун педагогикалык-методикалык негиздери. Педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты. – Б.: 2011.
5. Муратов А. Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы.– Б.: «Турар», 2013.
2. Муратов А. Ааламдашуу, адам жана адабият/Кыргызстандагы билим берүү мекемелеринин стратегиялык мааниси жана окуу куралдарынын сапаты: Симпозиумдун материалдары. – Б.: 2009.
3. Окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин I-XI класстары үчүн кыргыз тилинин программасы / Түз.: Т. Аширбаев, С. Рысбаев, З. Тагаева, А. Акматова, Б. Абдухамидова. Бишкек – Ош, 2007.
4. Шарипова М.С. Өзбек мектептеринде кыргыз алиппесин окутуу (методикалык колдонмо). – Б.: Бийиктик, 2013.

Рецензент: доктор филологических наук Байгазиев С.О.